

כי תבוא

מקרא ביכורים: נוודים, איכרים ונשים¹

גירסה מקוצרת של מאמר זה התפרסמה בעיתון הארץ
<https://www.haaretz.co.il/literature/study/1.2972495>

התנ"ך מביא את תפילותיהם של נשים וגברים רבים, חלקם מלכים ונביאים וחלקם אנשי ונשות שורה. אולם עבודת האל הממוסדת הייתה עניין פורמלי, הטקסים הרשמיים בוצעו על-ידי כוהנים, לוויים ומנהיגים. יוצא דופן בולט מתואר בפרשת "כי תבוא". זהו הטקסט מכונה "מקרא ביכורים", העוסק בחיוב של איכר להביא את ביכוריו אל "המקום אשר יבחר", ולומר שם דברי שבח ותודה, בפני הכהן אמנם, אבל גם בפני האל ובביתו (דברים כו, א-יא). זו דוגמה מובהקת למעשה הדתי של אנשי השורה. מלבד וידוי מעשרות הבא מיד אחריו (שם, יב-טו), אין עוד חיוב בתנ"ך על היחיד לומר בקביעות טקסט ליטורגי. כאן נדון בארבעה עניינים הקשורים במקרא ביכורים במקרא ובמשנה.

א. זרות כפולה

מקרא הביכורים הוא טקסט תובעני—הוא תובע מבני ישראל הנוודים במדבר ללא אדמת קבע לדמות עצמם כאיכרים היושבים לבטח על אדמתם, ודורש מהם כאיכרים (מדומיינים, בזמן שבו נאמרו הדברים במדבר) הנטועים במקומם לזכור את ימי נדודיהם במדבר וגם להרהר על שבריריות חייהם שלהם. הוא מזכיר לנוודים חסרי הבית, שיבוא יום והם יגיעו אל המנוחה ואל הנחלה, ודווקא אז יהיה עליהם להיזכר בתלאות המדבר ובעובדה שאין הם בעלי הארץ שעליה הם יושבים. ובלשון הרמב"ם המסביר את טעם מצוות השיבה בסוכה: "שיהיה האדם זוכר ימי הרעה בימי הטובה" (מורה נבוכים ג, מג). הדבר מזכיר מעט את השיר "היו זמנים", של חיים חפר, שבו מבטיח המשורר ללוחמי הפלמ"ח, ש"יבוא עוד יום ועוד תשב אל מול האח וגם הגב יהיה כפוף כחטוטרות", ושהם "יזכרו" במלחמת השחרור בימים שטרם היו, ומספרים על מה ש"היה".

התורה מתארת איך יש לנהוג בעת הבאת הביכורים. האיכר מגיע אל המקום הנבחר, כלומר בית המקדש עם ביכורי שדהו, עומד בפני הכהן ומצהיר בפניו: "הגדתי היום לה' אלהיך כי-באתי אל-הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו" (כו, ג). העולים לרגל חווים באמצעות הדברים שעליהם לומר את ההיסטוריה היהודית בגופם שלהם. בכל דור ודור

¹ נוסח מורחב של מאמר זה מופיע באנגלית כאן: <https://www.thetorah.com/article/a-torah-prescribed-liturg-the-declaration-of-the-first-fruits>

חייב האיכר לראות את עצמו, ולו לרגע, כנווד חסר קרקע. החזרה על ההיסטוריה הלא-כל-כך מחמיאה נועדה לשמש תריס בפני יהירותו ושאננותו של בעל האדמה.

"ולקח הפהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' אלהיך" (שם, ד). מכאן, שהטקס מתקיים בתוככי המקדש, בסמוך למזבח, מקום שאנשים מישראל אינם מגיעים אליו דרך שגרה. הבאת הביכורים, המעשה החקלאי, היא חוויה של כניסה לתוככי הקודש ממש. האיכר ממשיך, ומספר את תולדות העם, שראשיתם ב"ארמי אבד אבי",² המשכו בסבל שסבלו ישראל במצרים ובגאולה שזכו לה, וסופו ברגע הדרמטי הזה, כאן ועכשיו, עת עומד האיכר עם טנא הביכורים בפני הכהן. כל תולדות העם מכוונות לאותו רגע, שבו מביא האיכר את ראשית פרי האדמה שקיבל.³ כשהוא מסיים את סיפור תולדות העם במילים: "ועתה הנה הבאתי את-ראשית פרי האדמה אשר-נתתה לי ה'" (שם, יא), החקלאי מציב את עצמו, כדמות בסרט הפורצת ויוצאת מן המסך, כחלק מהסיפור; ולמעשה, הוא התגשמותו.

ב. האישי וההקשר ההיסטורי

היינו מצפים שהתוכן של מקרא הביכורים יהיה הודיה על הפרי ובקשה ליבול עתידי, כך הדבר בטקסים דומים בתרבויות העולם. אולם הטקסט שאותו נקרא האיכר להקריא אינו מכיל דברי תודה על החסד האלוהי במתן הפרי אלא על פועלו של האל בהיסטוריה. עניינו של המקרא הזה הוא סיפור מעשה תולדות עם ישראל מאז היווצרו ("ארמי אובד אבי") ועד רגע אמירת הדברים. לא זו בלבד שהיחיד מציג את סיפורו האישי ככרוך וארוג בסיפור העם, הוא מספר אותו כחוויה אישית לגמרי.

הדבר דומה לחיוב בסיפור ביציאת מצרים בליל הסדר,⁴ אולם דומה שכאן התמונה מורכבת אף יותר מזו שבפסח: האיכר הקורא את מקרא הביכורים הוא הדמות הפועלת, הדמות האחרונה בעלילה, והוא נקרא לראות את עצמו ממש כמי שזכה לכך שהאל הביאו לארץ. אין הוא אומר "הבאת את אבותיי לארץ", אלא "באתי אל-הארץ" (שם, ג). סיפור תולדות העם מזמן את היחיד לחוות בעצמו את הכניסה לארץ, ועתה הוא דובר בשם העם ובשם אבותיו. הסיפור של הדברים עוסק בהנחלתו, ברפלקציה על האירועים

² יש שפירשו את האמירה הזו כדוברת על לבן הארמי ניסה להאביד את יעקב, כך מפרש רש"י למשל. אבל פירוש נועז יותר מבין אותה כדוברת על אברהם אבינו, שלפני שקיבל את קריאת "לך לך", היה בבחינת ארמי אובד.

³ מעבר למה שנאמר בחמשת הפסוקים המתארים את ההיסטוריה, מעניין לתת את הדעת על מה שלא נכנס לטקסט של מקרא ביכורים: דמותו של משה, מעמד הר-סיני, מתן-תורה וציון מפורש לירושלים.

⁴ יוסף חיים ירושלמי כתב בהקשר זה על מטרתו של ליל הסדר: "לערב עבר והווה יחדיו, הזיכרון כאן שוב אינו העלאת זכרם של ימים שעברו, עניין שיש בו תחושה של ריחוק, כי אם מין התגשמות מחדש". (זכור: היסטוריה יהודית וזיכרון יהודי, תרגום ש' שביב, תל-אביב, 1988, עמ' 66).

ההיסטוריים בהנחלת הזיכרון ההיסטורי. במילים אחרות, זהו טקסט שעניינו העברת הטקסט והנחלתו.⁵

באומרו את מקרא הביכורים, האיכר מלמד את עצמו מדי שנה, שהפרק האחרון בסיפור העם מתחולל ברגע הזה ממש, הרגע שבו הוא עומד אווז בביכורי שדהו אל מול הכהן בבית המקדש. ועל כן, האמירה הזו חריפה יותר מהקריאה בהגדה של פסח למסובים לראות את עצמם "כאילו" יצאו ממצרים. מביא הביכורים נקרא לראות את עצמו כמי שבא לארץ ממש, כפשוטו.⁶

מדי שנה בשנה האיכר מעיד על עצמו, שהוא גופו, הוא עצמו זכה להיות במעמד של "בְּאֶתִי אֶל-הָאָרֶץ". חווית הבאת הביכורים ויותר ממנה, מקרא הביכורים מעידים על הנס הזה. ההבאה לארץ והבאת הביכורים נקשרות זו בזו בקשר של הדדיות הבא לידי ביטוי גם בממד הלשוני בעצם השימוש באותו שורש: "וַיִּבְאֲנוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה [...] וַיַּעֲתָה הַיְהוָה הַבְּאֵתִי" (שם ט-י), החוזר שש פעמים בטקסט הקצר. מרטין בובר עומד על כך שהאיכר אינו יכול "לתת" מפריו, שהרי הארץ ומלואה שייכים לאל, רק הוא יכול לתת. כל שיכול האיכר הוא להביא מהפרי שזכה לו בחסד האל.

ג. טקסטים עתיקים אינם מתים

משחרב בית המקדש, בטלו הביכורים ובטל המזבח, אולם מקרא הביכורים לא בטל. הוא זכה לתחייה מחודשת, כשחכמי המשנה שיקעו אותו בליל הסדר שתיקנו. וכך נאמר במשנה: "מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מ'אֶרְמִי אֶבֶד אֲבִי', עד שהוא גומר את כל הפרשה" (פסחים י, ד). אולם בהגדות של פסח "כל הפרשה" דווקא אינה נאמרת. אדרבה, מה שנאמר הוא למעשה רק המבוא שלה. ואילו הסיום הדרמטי שלה, זה המכונן את משמעותה נעדר. הפסוק: "וַיַּעֲתָה הַיְהוָה הַבְּאֵתִי אֶת-רְאֵשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִתְּתָה לִי", שהוא הסיבה והטעם לאמירת המקרא אינו נאמר בהגדה של פסח, המדברת ביציאת מצרים, אך קוטעת את הסיפור לפני ההגעה לארץ. ההגדות הקיבוציות, וכמוהן כמה הגדות ליברליות ישראליות, שבו ושיקמו מסורת זו שעניינה הכניסה לארץ במפורש או במשתמע.⁷

⁵ שרה פרידלנדר בן-ארזה, יהי: מילים כמעשים, ירושלים, 2015, עמ' 131-132.

⁶ האסמכתה לחיוב הזה לקוחה מהחיוב בתורה, הנאמר בלשון ממשית, לא סימבולית: "וַיַּהֲדֹתָ לְבָנֶיךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעָבוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מֵמִצְרָיִם" (שמות יג, ח). כלומר גאולת מצרים נעשתה, לפי הפסוק, "ל" ממש. והרמב"ם מסביר בעניין זה: "וזכרת כי עבד היית כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית" (משנה תורה, הלכות חמץ ומצה ז, ו). מרטין בובר כותב על כך: "פניית המצווה לישראל 'כי תבוא אל הארץ' מקביל לה המאמר 'באתי אל הארץ': גם בן דור מאוחר מדבר בשם אותו דור שבא לפניו לכנען, וממילא בשם כל העם כולו לכל דורותיו שבא לכנען בגוף אותו הדור" (דרכו של מקרא, ירושלים 1964, עמ' 83).

⁷ אריה בן גוריון, ממיסדי קיבוץ בית השיטה, מאנשי הרוח והתרבות המובהקים של התנועה הקיבוצית ומייסד מכון "שיטים", החזיר להגדה הקיבוצית שערך את סופו של מקרא ביכורים. מטרתו בכך הייתה לתת ביטוי לעובדה שעם ישראל יושב בארצו. בין היתר הוא גם שינה את הקריאה "השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל" ל"השנה אנחנו גאולי ישראל, לשנה הבאה כל ישראל בני חורין בארעא דישראל" (אני מודה לאורי הייטנר על הפנייה זו).

מקרא הביכורים זכה לחיים חדשים אף בימינו. יש נוהגים לקוראו בטקס או בתפילה ליום העצמאות, בשלמותו ומתוך מלוא הכוונה שהוא מכונן על "המקום הזה" ו"הארץ הזאת". דומה שהבוחרים לכלול טקסט זה ביום העצמאות רוצים לרבד את הגישה המובעת במילים "בארץ ישראל קם העם היהודי" – שלפיה העם נולד בארץ ובה עוצב, ללא התייחסות לכך שהוא התהווה מחוצה לה, וללא התייחסות לחיים היהודיים מחוצה לארץ – ולהציג ראייה מורכבת של היחס בין העם וארצו, ואולי אף לראותו כמשלים למגילת העצמאות.

ד. נפקדות אבל נוכחות

המשנה מביאה תיאור חי וחושני של העלייה לרגל לירושלים והבאת הביכורים (ביכורים ג). במעמד הטקסי הזה, הכול שווים, האיכר הפשוט והמלך בכבודו, עומסים את הטנא ועומדים בפני הכהן כאיש אחד. ומאליה עולה השאלה, האם באמת הכול שווים בקיום המצווה הזו? עד כה התייחסתי לאיכר המדומיין שנקרא לעלות לירושלים בלשון זכר, אולם המשנה הכירה גם הכירה בכך שנשים עלו לרגל ואף הביאו את ביכוריהן.

חז"ל חילקו את החיוב בביכורים לשתי מצוות נפרדות – הבאת הפרי ומקרא הביכורים, והדיון במשנה נפתח בחלוקה עקרונית: "יש מביאין ביכורים וקורין, [יש ה]מביאין ולא קורין, ויש שאינן מביאין" (שם א, א). כדי להביא ביכורים, הפרי צריך לבוא מאדמתו של עולה הרגל, כדי לומר את מקרא הביכורים נחוץ שהטקסט ישקף מציאות ביוגרפית אישית. על פי המשנה, גרים למשל, מביאים ביכורים אך אינם קוראים, מפני שאינם יכולים לומר: "אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְתֵת לָנוּ" (שם א, ד), שהרי אבותיהם לא היו מישראל. נשים נכללות אף הן בין ה"מביאין ולא קורין", אך מטעם שונה: "שאינן יכולין לומר "אֲשֶׁר-נִתְּתָה לִי ה'" (א, ה), שכן בעת החלוקה הראשונית של הארץ הן לא זכו לחלק בה.

נשים שותפות אפוא במצוות הבאת הביכורים, אולם לא בממד הרפלקטיבי של המצווה, מקרא הביכורים, שמטרתו לעורר למחשבה ולזהות את הביוגרפיה האישית עם תולדות העם. אפשר להצר על העמדה הבלתי שוויונית הזו, אולם אל לדבר זה להשכיח מאתנו את העובדה המכרעת, שנשים היו שוות בחיוב בעלייה לרגל ובהבאת ביכוריהן – הן עמדו מול הכוהן בתוככי המקדש, והשתתפו בקדושה עם כלל ישראל. על אף שהדבר נוגד את האינטואיציה שלנו, דומה שמעמדן הדתי של הנשים בתקופת המקדש היה איתן ומכליל יותר מאשר מעמדן בתקופות מאוחרות יותר, ואף בזרמים אחדים בני-ימינו.

הדרתם של הגרים מאמירת לשונות ליטורגיים אחדים בוטלה כבר בתלמוד הירושלמי, וידוע מכתבו של הרמב"ם לעובדיה הגר שבו הוא כותב: "יש לך לומר הכול [בתפילות] כתקנם ואל תשנה דבר". ואילו לגבי הדרתן של נשים מן הקודש, מקום שאירו לנו אבותינו! [להתגדר בו].

